

توصیف و واکاوی بهره‌گیری از هنرهای تزئینی ایران در ارتباط با سازهای موسیقی ایرانی (مطالعه موردی: ساز دف)

صبا معصومیان^۱، سجاد پورقناد^۲، سید پوریا نصیری^۳

کارشناسی ارشد نقاشی

کارشناسی ارشد اتنوموزیکولوژی

دانشجوی کارشناسی ارشد آهنگسازی

چکیده

این پژوهش با محوریت واکاوی شیوه بهره‌گیری از هنرهای تزئینی بر روی سازهای موسیقی ایران، به بررسی طرح‌های موجود بر روی ساز دف در گروه‌هایی چون طرح‌های خوش‌نویسی، نقاشی، عکاسی و غیره و توصیف آنان می‌پردازد. روش پژوهش در این مقاله، بنیادی به‌صورت توصیفی است؛ از جمله اهداف اصلی این پژوهش، توصیف و طبقه‌بندی طرح‌های موجود بر روی ساز دف و همچنین تبیین نقش برخی از این تزئینات است. در یک دسته‌بندی کلی براساس جنس پوست و نوع کلی تزئینات می‌توان به پنج گروه اشاره کرد: «دفع‌های پوستی نقاشی شده»، «دفع‌های پوستی خطاطی شده»، «دفع‌هایی با پوست مصنوعی خطاطی شده»، «دفع‌هایی با پوست مصنوعی نقاشی شده» و «دفع‌هایی با پوست مصنوعی پرینت شده». درباره جزئیات تزئینات انجام‌شده، طرح‌های موجود به پنج گروه شامل «طرح‌های خوش‌نویسی»، «طرح‌های نقاشی»، «طرح‌های گرافیکی»، «طرح‌های عکاسی» و «طرح‌های تکرار» تقسیم شده‌اند که هر یک از آنان شامل انواعی از طرح‌ها نیز هستند. در زمینه خوش‌نویسی، استفاده از خطوط نستعلیق و شکسته‌نستعلیق بیشترین فراوانی را داشته است که از نظر مضمونی شامل موضوعاتی چون مسائل مذهبی، عشق و عرفان می‌شود. همچنین از خطوط تفتنی نیز استفاده شده است. در طرح‌های نقاشی، استفاده از مینیاتور و طرح‌های با مضمون فرهنگ و هنر ایرانی سهم قابل توجهی را به خود اختصاص داده است و نحوه پیاده‌سازی و اجرای آن‌ها، دف را از یک ساز به یک بوم نقاشی بدل کرده است. در حوزه طرح‌های گرافیکی، برعکس طرح‌های حوزه نقاشی، مفاهیم غیرایرانی نیز به مضامین حوزه گرافیک وارد شده که این امر به معنی گستردگی و تنوع طرح‌های گرافیکی و همچنین امکان سفارشی‌سازی و پیاده‌سازی طرح بر روی ساز دف است که از جمله آن می‌توان به طرح‌های مرتبط با عرفان ایرانی و شرق دور اشاره کرد. در دسته عکاسی، تصویر پوستِ دفِ طبیعی پرشمارترین طرح است. همچنین پرشمارترین مضمون مشترک در تمامی دسته‌ها مربوط به «رقص سماع» است.

کلیدواژه‌ها: بازار موسیقی، مصرف فرهنگی، هنرهای تزئینی، نقش‌نگاری روی سازها، دفع‌های طرح‌دار.

1. saba.masumian@yahoo.com

2. sadjad.p@gmail.com

3. pouria_nasiri76@yahoo.com

به دلیل عدم امکان ثبت آمار دقیق وجود دَف‌های طرح‌دار در بازار ایران، اطلاعات موجود براساس جست‌وجوهای پیمایشی و مجازی شکل گرفته است. همچنین باید توجه داشت، طرح‌های گرافیکی، با تغییر ذائقه روز مخاطبان این سازها، به سرعت در حال تغییر و تحول است و با وجود اینکه کمتر تغییری در دسته‌بندی اصلی آن‌ها از نظر تکنیک طراحی و سوژه به وجود می‌آید، شکل طراحی‌ها تنوع و گوناگونی روزافزونی پیدا می‌کند.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی درباره استفاده از هنرهای تزئینی بر روی سازهای موسیقی ایران اعم از سازهای موسیقی دستگاهی و موسیقی محلی صورت نگرفته است؛ اما از جمله پژوهش‌های انجام شده درباره پیوند موسیقی و «هنرهای تزئینی» می‌توان به مقاله با عنوان «موسیقی ایران و هنرهای تزئینی» اشاره نمود (اخوت، ۱۳۸۲، ۱۰۱-۱۱۱). پژوهشگر در این مقاله به ارتباط موسیقی ایرانی و هنرهای تزئینی پرداخته و مفاهیمی چون ریتم، نظم، ژرف‌نمایی و سایه‌روشن، استفاده از سمبل‌ها و بسط و گسترش اسلیمی‌گونه جملات موسیقی ایرانی را از وجوه مشترک این دو حوزه می‌داند.

یافته‌ها و نتایج

براساس گردآوری اطلاعاتی که در این پژوهش انجام گرفته است، انواع دَف‌های طرح‌داری که امروز در فروشگاه‌های ساز ایران وجود دارد؛ شامل این پنج دسته می‌شود:

- ۱) دَف‌های پوستی نقاشی شده.
- ۲) دَف‌های پوستی خطاطی شده.
- ۳) دَف‌هایی با پوست مصنوعی خطاطی شده.
- ۴) دَف‌هایی با پوست مصنوعی نقاشی شده.
- ۵) دَف‌هایی با پوست مصنوعی پرینت شده.

در بخش نقاشی و خوش‌نویسی، شاهد استفاده از هردو نوع دَف با پوست طبیعی و پوست مصنوعی هستیم؛ ولی در بخش گرافیک و عکس، به دلیل عدم امکان پرینت روی پوست طبیعی، تنها از پوست مصنوعی بهره برده می‌شود. با اینکه به دلیل حضور و رقابت روزافزون کارگاه‌های پرکار دَف‌سازی در بازار ساز ایران، نمی‌توان آمار دقیقی از میزان تولید سازهایی که در بالا معرفی شد، به دست آورد؛ ولی با یک نگاه اجمالی به دسته‌بندی فوق می‌توان به سادگی برتری گروه پنجم؛ یعنی «دَف‌هایی با پوست مصنوعی پرینت شده» را مشاهده کرد. این دَف‌ها به دلایل زیر گوی سبقت را از چهار دسته دیگر ربوده‌اند:

- ۱) قابلیت تولید انبوه با یک طرح و کیفیت واحد.
- ۲) کم‌خطا بودن در پیاده‌سازی طرح‌ها نسبت به طراحی‌های دستی (خطاطی یا نقاشی شده).
- ۳) بی‌تأثیر بودن طراحی‌های متفاوت بر کیفیت صدای ساز (برخلاف انواع اشکال دستی طراحی که در آن‌ها حجمی از رنگ بر روی سطح پوست قرار می‌گیرد و می‌تواند وزن و ضخامت پوست ساز را تحت تأثیر قرار دهد که تأثیر مستقیم بر کیفیت صدای ساز دارد).

مقدمه

با یک بررسی فراگیر از فروشگاه‌های موسیقی ایران می‌توان مشاهده کرد که در میان سازهای ملی ایرانی، بیشترین نمود «هنرهای تزئینی»^۱ مربوط به دو ساز کوبه‌ای دَف و تنبک است. در این پژوهش، هدف ما بررسی دَف‌های «طرح‌دار» از ابعاد گوناگونی چون: طبقه‌بندی انواع تزئینات انجام‌شده بر روی ساز دَف، توصیف و تحلیل ویژگی‌های بصری تزئینات انجام‌شده روی این ساز است. به وسیله این طبقه‌بندی می‌توان نوع نگاه مخاطبان مختلف انواع دَف را شناسایی کرد و از این طریق مقدمه‌ای برای پژوهش‌هایی دیگر را در راستای جامعه‌شناسی دَف‌نوازان ایران فراهم کرد.

این پژوهش، به بررسی، توصیف و واکاوی تزئینات انجام‌شده بر روی ساز دَف می‌پردازد. در این مطالعه، به طبقه‌بندی و توصیف طرح‌های انجام‌شده بر روی ساز دَف پرداخته شده و ویژگی‌های تزئینات مذکور مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. همچنین بحث درباره نقش و منطق به کارگیری این تزئینات؛ از جمله موارد دیگر است که در این پژوهش به آن پرداخته خواهد شد.

از جمله اهداف اصلی این پژوهش می‌توان به:

- ۱) طبقه‌بندی انواع تزئینات انجام‌شده بر روی ساز دَف.
- ۲) توصیف و تحلیل ویژگی‌های بصری تزئینات انجام‌شده روی ساز دَف.

و از جمله اهداف فرعی می‌توان به مورد زیر اشاره کرد:

- ۱) تبیین نقش تزئینات صورت‌گرفته روی ساز دَف.

این پژوهش به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی است که از جمله پرسش‌های اصلی آن عبارتند از:

- ۱) انواع تزئینات موجود بر روی ساز دَف را به چه شکلی می‌توان دسته‌بندی کرد؟
- ۲) طرح‌های تزئینی روی ساز دَف دارای چه ویژگی‌ها و مختصاتی هستند؟

از جمله پرسش‌های فرعی نیز می‌توان مورد زیر را برشمرد:

- ۱) کارکرد و هدف به کارگیری این تزئینات بر روی ساز دَف چیست؟

روش تحقیق

این بخش به روش تحقیق، نحوه گردآوری اطلاعات (چگونگی سنجش روایی و پایایی پژوهش) و نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌پردازد. این پژوهش از منظر هدف، بنیادی است. روش پژوهش در این مطالعه توصیفی بوده و گردآوری اطلاعات از طریق استفاده از منابع کتابخانه‌ای شامل نمونه‌های تصویری، منابع مکتوب، مجازی و غیره صورت گرفته است.

محدودیت‌های پژوهش

۴) هزینه کمتر این نوع دفا نسبت به اشکال نقاشی یا خطاطی شده به صورت دستی.

۵) امکان تغییر سریع خط تولید این گونه دفا با ارائه طرحی جدید برای پرینت با تابعیت طبع روز جمعیت مشتریان.

۶) عدم نیاز به افراد متخصص در امر طراحی دستی (شامل خطاط یا نقاش).

خوش‌نویسی

در ارتباط با خوش‌نویسی‌های انجام شده بر روی دف، عمدتاً از خطوط ایرانی شکسته‌نستعلیق و نستعلیق و کمتر خط ثلث استفاده شده است (شکل ۱). جنبه دیگر از خطوط روی دف به خطوط تقنی اختصاص دارد. خطوط تقنی ماهیتاً جنبه تزئینی و آرایشی داشته که این جنبه بر سایر جوانب مانند مباحث فنی و هنری خوش‌نویسی غالب است (رحمانی، ۱۳۹۹). در شکل ۱ نمونه‌هایی از آن قابل مشاهده است که از جمله آنان می‌توان به سیاه‌مشق (مسوده‌نویسی) اشاره کرد. علاوه بر این، استفاده تلفیق نقاشی و خط و بروز نقاشی‌خط از دیگر تمهیدات تزئینی صورت گرفته بر روی این ساز است که در شکل ۲ قابل مشاهده است.

تصویر ۳: نمونه‌هایی از مضامین خوش‌نویسی‌های روی ساز دف از نظر مضمونی و محتوایی، با بررسی مضمون نوشته‌ها مفاهیمی چون استفاده از کلیدواژه «هیچ»، عشق و مدح معشوق و در آخر مفاهیم دینی و اسلامی؛ از جمله عمده‌ترین مطالب مورد استفاده در طرح‌های نوشتاری و خطاطی‌های انجام شده بر روی دف به صورت خطاطی و نقاشی خط بودند که نمونه‌هایی از آن در شکل ۳ آورده شده است.

نقاشی

استفاده از نقاشی روی دف یکی از روش‌های تزئین و زیباسازی این ساز است.^۲ در نقاشی روی دف باتوجه به اینکه دف یک ساز «ایرانی و عرفانی»^۳ است، براساس مشاهده میدانی از مراکز فروش دف، به نظر می‌رسد، افرادی که به صورت دستی و با ابزار سنتی روی دف نقاشی می‌کنند، ترجیح می‌دهند برای هماهنگی بیشتر ساز و نقش‌های روی آن، از نقاشی ایرانی سنتی یا مینیاتور^۴ استفاده کنند؛ از نظر مضمونی، این نقاشی‌ها مفاهیمی چون «عشق» و «عرفان» را دنبال می‌کنند. در این تصاویر، سوژه‌های مختلفی از جمله پیکره (فیگور)، طبیعت و نیز تذهیب دیده می‌شود. در شکل ۴ نمونه‌هایی از نقاشی رئال یا واقع‌گرا قابل مشاهده است. عموماً نقاشی‌های روی دف در این سبک با موضوعات منظره، چهره (به صورت شخصی یا مشاهیر) اجرا می‌شود.

شکل ۱: نمونه‌هایی از خوش‌نویسی‌های انجام شده بر روی ساز دف

شکل ۲: نمونه‌هایی از نقاشی خط روی ساز دف

شکل ۴: نمونه‌هایی از نقاشی‌های انجام شده بر روی ساز دف

شده است. همچنین، تصاویری از نقاشی‌های مینیاتوری، تذهیب و شمشه را که عموماً حاوی مضامینی همچون: عشق و عرفان هستند و از آن جهت در بخش گرافیک این مطالعه گنجانده شده‌اند که به صورت دستی و با ابزار سنتی روی دف کشیده نشده‌اند، قابل مشاهده است. در این بخش، تمام یا قسمتی از نقاشی‌های مینیاتور را با تصاویر دیگر؛ مانند نگاره‌هایی از تذهیب، شمشه و خوش‌نویسی تلفیق کرده و با بالابردن کیفیت تصاویر و با استفاده از نرم‌افزار، اضافه کردن افکت، ایجاد مودها و از این دست ترفندهای نرم‌افزاری بر روی آن تصاویر، اثر جدیدی ایجاد شده است. در ادامه، تصاویری داریم که در هیچ گروه گرافیکی‌ای قابل دسته‌بندی نیستند و اینجا از واژه تلفیقی برای مشخص شدن آن‌ها استفاده کرده‌ایم؛ تصاویری که شامل ترکیب عکس‌های مختلف، خوش‌نویسی‌های دیجیتالی، تصاویری شبیه به تذهیب و طرح‌های اسلیمی که به صورت دیجیتالی ترسیم شده‌اند؛ ولی دارای اصول تذهیب نیستند و همچنین استفاده از افکت‌ها و مودهای نرم‌افزاری را شامل می‌شوند. در این تصاویر عموماً عدم هماهنگی بین اجزاء و عناصر، رنگ‌ها، ترکیب‌بندی و فرم‌ها به چشم می‌خورد.

شکل ۵: نمونه‌هایی از طرح‌های گرافیکی انجام‌شده روی ساز دف دسته دیگر از دف‌های با طرح گرافیکی، دف‌هایی با عنوان «دف کودک» است. این دف‌ها شامل تصاویر دیجیتالی از کاراکترهای انیمیشن‌های مشهور هستند که برای جذب گروه سنی کودک طراحی شده‌اند. در آخرین بخش، قسمت تصاویر گرافیکی با طراحی‌های آزاد را مشاهده می‌کنیم که دارای تنوع مضمونی و گرافیکی فراوانی هستند که به صورت دیجیتالی ترسیم شده‌اند. در این بخش حتی تأثیرات طرح‌های گرافیکی آیین‌های غیرایرانی را می‌توان مشاهده کرد. در شکل ۶ نمونه‌هایی از هردو مورد مذکور قابل مشاهده است.

گرافیک

طراحی گرافیک، هنر و حرفه انتخاب و چیدمان عناصر بصری (مانند تایپوگرافی، تصاویر، نمادها و رنگ‌ها) برای انتقال پیام به مخاطب است. گاهی اوقات طراحی گرافیک را «ارتباطات بصری» می‌نامند. بخش مهمی از وظیفه طراح، ترکیب عناصر بصری و کلامی در یک کل منظم و مؤثر است (Meggs, 2023). «گرافیک نوین امروزه آنقدر گسترش پیدا کرده است که خود به شاخه‌های مختلفی تقسیم شده است و هر کدام از این شاخه‌ها توانسته‌اند در جهت رفع حوائج بصری و ارتباطی انسان امروزی به کمک او بیایند و علاوه بر اطلاع‌رسانی در امور مختلف به حس زیبایی‌شناسی او نیز کمک نمایند» (حسینی، ۱۳۸۶، ۱۲).

بنابراین، گرافیک مفهومی چند وجهی و گسترده دارد و در مختصات مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد، با توجه به موضوع این تحقیق، فقط بخش «گرافیک رایانه» مورد نظر ماست؛ طرح‌های گرافیکی روی دف ارتباط مستقیم با طراحی دیجیتالی، چاپ و پرینت دارد؛ این حوزه شامل طراحی و ایجاد تصاویر دیجیتالی با استفاده از رایانه‌ها و نرم‌افزارهای ویژه آن؛ مانند فتوشاپ^۵، کورل‌دراو^۶، ایلوستریتور^۷ و غیره است.

در بین دف‌های چاپی یا پرینت شده که بر روی پوست مصنوعی اجرا می‌شوند، طرح‌های گرافیکی زیادی دیده می‌شود؛ هرچند بسیاری از این طراحی‌ها را می‌توان براساس مضامین‌شان، دسته‌بندی کرد؛ ولی باید توجه داشت که تعداد زیادی از این طرح‌ها به دلیل نداشتن اسلوب شناخته‌شده در هیچ سبکی قابل رده‌بندی نیستند.

طرح‌های پرینت شده بر روی پوست‌های مصنوعی دف معمولاً تصاویر کپی شده از وب‌سایت‌ها در فضای مجازی هستند که شامل ترکیب و تلفیق نقاشی‌هایی از سبک‌های مختلف (مثل مینیاتور، «نقاشی نوین ایرانی»^۸، رئال و...)، نقاشی‌ها و طرح‌های مربوط به تاریخ (نمادهای ایران باستان) و مذهبی ایران و دیگر کشورها، افکت‌ها و یا آثار عکاسی و طرح‌های موجود در فضای مجازی است.^۹

در شکل ۵ تصاویری از طرح‌های ماندالا که مورد استفاده در ادیان بودا و هندو به‌عنوان نمادی برای جهان هستی به کار می‌رود، دیده می‌شود؛ در بخشی دیگر، تصویر پوست حیوانات که به وسیله نرم‌افزار تغییر رنگ داده و از رنگ طبیعی آن خارج شده و یک طرح در رنگ‌های مختلفی تکثیر شده است، به چشم می‌خورد. بخش دیگر که مربوط به الگوواره (پترن)^{۱۰} است؛ شامل نقوش تکراری منظم به روشی قابل پیش‌بینی است و از اشکال هندسی یا نقش‌مایه‌های ماریپیچ یا تکرار یک عنصر (المان) به وجود آمده است؛ به عبارتی دیگر، تصاویری که از تکرار یک حرف یا یک نقش با تکرار منظم و یک‌دست استفاده شده و معمولاً چیدمان آن‌ها با استفاده از نرم‌افزار انجام می‌گیرد.

در بخش بافت (تکسچر)^{۱۱} تصاویری می‌بینیم که از تلفیق عکس‌هایی از بافت‌های مختلف (مثل بافت چوب‌ها، بافت پارچه‌ها، لکه‌ها روی سطوح مختلف و غیره)^{۱۲} و اعمال تغییرات نرم‌افزاری و اضافه کردن افکت بر آن‌ها، بافت‌های جدیدی از الگوهای نامنظم و فضاهای مبهم مثل ابروباد و یا تصاویری که بعد از القا می‌کند، ایجاد

شکل ۶: نمونه‌هایی دیگر از طرح‌های گرافیکی انجام‌شده روی ساز دف

عکاسی

در بین تصاویر چاپ شده بر روی پوست مصنوعی دف‌ها، پرتکرارترین عکس‌های گرفته‌شده از پدیده‌های طبیعی (که بیشترین آن‌ها را بافت سنگ و پوست حیوانات شامل می‌شود)، تمام یا قسمتی از تابوهای نقاشی و مینیاتور، عکس پرینت‌شدهٔ چهرهٔ زنان استفاده شده بر روی دف‌ها هستند. عکاسی از پوست طبیعی حیوانات و چاپ آن بر روی پوست مصنوعی، پوست واقعی را برای بیننده تداعی می‌کند.^{۱۳} در این بخش به جزء اعمال کارهای جزئی؛ از قبیل بالابردن کیفیت عکس، برش زدن عکس و کارهایی از این دست، استفاده از نرم‌افزار به نسبت بخش گرافیک کمتر است؛ ولی موضوع قابل توجه این است که عموماً برای چاپ عکس روی دف، عکاسی‌ها به صورت اختصاصی برای دف‌ها انجام نمی‌گیرند و (همانند دف‌های با طرح گرافیکی) از تصاویری که به صورت آماده در اینترنت هستند، استفاده می‌کنند. بخشی از تصاویر پرینت‌شده روی دف‌ها را امروز تصاویر چاپ‌شدهٔ «زنان» تشکیل می‌دهد که این طرح‌ها در سال‌های اخیر در بازار سازهای موسیقی ایرانی مشاهده می‌شود. قبلاً تصاویر زنان به صورت نقاشی شده و یا گرافیکی بر روی دف و دایره‌هایی با پوست مصنوعی دیده می‌شد. در

موضوعات پرتکرار

لازم به ذکر است که یکی از سوژه‌هایی که به کرات روی دف‌ها دیده می‌شود، رقص سماع است و این موضوع به شیوه‌های مختلف از جمله نقاشی مینیاتور، نقاشی رئالیسم (واقع‌گرا)، نقاشی خط، نقاشی دکوراتیو، نقاشی گرافیکی (استفاده از طرح‌های دیجیتالی و وکتور) و عکاسی اجرا می‌شود. به همین دلیل تصمیم بر آن شد تا برای این موضوع بخشی جداگانه در نظر گرفته شود. طرح «رقص سماع» روی دف یکی از روش‌هایی است که برای نمایش این رقص معنوی و عرفانی به کار می‌رود؛ چراکه از دف در موسیقی صوفیانه استفاده می‌شود. در شکل ۸ نمونه‌هایی از این موضوع با اجراهای مختلف قرار داده شده است.

شکل ۸: نمونه‌هایی از پرتکرارترین مضمون در تمام شاخه‌ها

نتیجه‌گیری

براساس دسته‌بندی انجام شده، می‌توان پنج گروه «دف‌های پوستی نقاشی شده»، «دف‌های پوستی خطاطی شده»، «دف‌هایی با پوست مصنوعی خطاطی شده»، «دف‌هایی با پوست مصنوعی نقاشی شده» و «دف‌هایی با پوست مصنوعی پرینت شده» را نام برد که از جمله جزئیات طرح‌های حوزهٔ نقاشی، خطاطی و طرح‌های پرینت‌شده می‌توان به طرح‌های خوش‌نویسی، نقاشی، گرافیکی و عکاسی اشاره نمود در

شکل ۷: پرتکرارترین این عکس‌ها قابل ملاحظه است. شکل ۷: نمونه‌هایی از طرح‌های عکاسی اجراشده روی ساز دف

چند هزار ساله دف در ایران و تنها با توجه به ذائقه کودکان امروز این سرزمین ساخته شده است.

در بخش عکس، ما شاهد پرشمارگان‌ترین دفتهای طرح‌دار هستیم، هر چند تنها در یک شاخه و آن بخش عکس پوستِ دف چاپ‌شده بر روی پوستِ مصنوعی، عرضه دفتهای بی‌رقیب است. باز در این بخش، شاهد ظهور دفتهای جدیدی با تصاویر «زنان» هستیم که دیگر سعی در ارتباط یافتن به پیشینه دف ندارند، هر چند در بعضی از تصاویر از چهره‌های زنان کرد با پوشش کردی استفاده شده است؛ ولی این عکس‌ها تنها بخشی از تولیدات دفتهایی با تصویر زنان هستند.

در پایان اگر بخواهیم، پرشمارترین طرح‌های ثبت‌شده بر روی «دفتهای طرح‌دار» را شناسایی کنیم، به غیر از دفتهایی که عکس پوستِ دفِ طبیعی را دارند، باید به سلسله طرح‌هایی با مضمون رقص سماع با انواع تکنیک‌ها اعم از گرافیک، نقاشی خط و نقاشی اشاره کنیم که بالطبع برگرفته از پیشینه کهن این ساز باستانی است.

پی‌نوشت

۱. هنر تزئینی (Decorative art)، هر یک از آن هنرهایی که به طراحی و تزئین اشیایی می‌پردازند که عمدتاً به دلیل کاربردشان در عوض ویژگی‌های صرفاً زیبایی‌شناختی، مورد توجه قرار می‌گیرند. سرامیک، ظروف شیشه‌ای، سبد، جواهرات، ظروف فلزی، مبلمان، منسوجات، پوشاک و سایر کالاهای از این قبیل، اشیایی هستند که بیشتر با هنرهای تزئینی مرتبط هستند (Britanica, 2020).

۲. همچنین نقاشی بر روی ساز دف می‌تواند باعث افزایش قیمت ساز و (در صورت هنری بودن) ارزش هنری آن شود. در سال ۱۳۹۳ محمدرضا جوادی‌نسب (خطاط، نقاش و نوازنده دف)، نمایشگاه نقاشی خطی با عنوان «نیمی دف و نیمی بوم، نیمی من و نیمی او» برگزار کرد که در آن آثار نقاشی خطی بر روی دف و بوم‌هایی شبیه به دف را به نمایش گذاشت که در این نمایشگاه تابلوهای این چنینی را «دقبوم» نامگذاری کرده بود (ایسنا، ۱۳۹۳).

۳. دف یکی از سازهای مهم آیینی کردهای ایران است. (درویشی، ۱۳۷۶، ۴۷).

۴. مینیاتور (Miniature) اصطلاحی است، برای توصیف نقاشی‌های بسیار کوچک عمدتاً غربی و در آغاز به تصویرسازی و تذهیب کتاب‌های خطی اطلاق می‌شده است (پاکباز، ۱۳۸۳، ۵۶۵).

5. Adobe Photoshop.

6. CorelDRAW.

7. Adobe Illustrator.

۸. «نقاشی ایرانی نوین» (معاصر) در راستا و در ادامه نقاشی ایرانی سنتی، دارای اشتراکات و افتراقات خاص خود با سایر مکاتب گذشته و دارای اهمیت بنیادین است. البته در تبارشناسی و اصطلاح‌شناسی نقاشی ایرانی در دوره معاصر، واژه نارسای «مینیاتور» به اشتباه در جامعه هنری نهادینه شده و بر کژفهمی بسیاری از مخاطبان این آثار افزوده است. استفاده‌های نادرست و نابه‌جای این واژه در مورد آثار برخی از نگارگران دوره معاصر به‌ویژه در مورد آثار محمود فرشچیان، در محافل

بخش خوش‌نویسی، کثرت استفاده از خط شکسته‌نستعلیق را نمی‌توان به دلیل خوانایی این خط دانست؛ چراکه سایر خطوط مانند نسخ و حتی نستعلیق خوانایی بیشتری داشته و خط شکسته‌نستعلیق در کنار خطوط تعلیق و کوفی در زمره خطوطی با دشواری خوانش بسیار قرار دارند. همچنین، استفاده از خطوط تزئینی به دلیل زینتی بودن و به تبع، جایگاه تزئینی این دسته از خطوط منقوش بر دف، می‌تواند بر استقبال از این نوع دفتها برای آراستن و تزئین محیط اثرگذار باشد. مضاف بر این، استفاده از مضامینی که در نزد عموم مردم آشنا است نیز می‌تواند شاهدهی بر امکان بالقوه توجه عموم مردم از این طرح‌ها باشد که زمینه و امکان فروش بیشتر را برای تولیدکنندگان نیز فراهم می‌سازد.

در بخش نقاشی، استفاده از انواع رنگ و همچنین موادِ محافظی که برای ثابت کردن روی نقاشی‌ها استفاده می‌شود، می‌تواند بسته به میزان استفاده از آن موجب تغییر در صدای دف گردد. از طرفی، ممکن است استفاده از این هنر برای تزئین دفتها، موجب بالا رفتن هزینه خرید این نوع سازها شود. براساس بررسی تصاویر موجود از کنسرت‌های موسیقی به نظر می‌رسد این نوع از دفتها، عموماً برای تزئین اماکن مختلف، همچون یک تابلوی نقاشی کاربرد دارد و چندان جنبه کنسرتی آن‌ها مورد توجه نیست؛ از جمله انواع نقاشی صورت گرفته می‌توان به نقاشی‌های ایرانی با ابزارهای سنتی و همچنین نقاشی‌های با سبک واقع‌گرا اشاره کرد.

در بخش گرافیک، ما با وفور طراحی‌های گوناگون روبه‌رو هستیم که به دلیل عدم رعایت حق مؤلف، به مرور زمان، تنوع و تکثر آن‌ها رو به فزونی است. به دلیل قابلیت چاپ آسان این تصاویر بر روی پوست‌های مصنوعی دف، امروزه قابلیت سفارشی‌سازی این طرح‌ها نیز امکان‌پذیر است و همین امکان، باعث جذب افراد بیشتری به این نوع سازها می‌شود. امروزه دیگر هیچ‌گونه محافظه‌کاری در طراحی‌های گرافیکی دیده نمی‌شود و شاهد استفاده گسترده از طراحی‌هایی بی‌ارتباط با سنت موسیقایی و فرهنگی ساز دف، به‌عنوان یکی از سازهای موسیقی دستگاهی و همچنین موسیقی آیینی و عرفانی کردها هستیم. هر چند همچنان تصاویر مرتبط با این سنت و آیین، در بازار ساز ایران، حضوری قدرتمندتر از دفتهای یاد شده دارد.

در میان طرح‌هایی که با تأثیرپذیری از مقوله عرفان شکل گرفته، با تصاویری همچون ماندالا^{۱۴} و بین و یانگ^{۱۵} هم برخورد می‌کنیم که تنها در مقوله عرفان مرتبط با طرح‌های عرفانی ایرانی هستند. این تصاویر نشان‌دهنده ورود عرفان‌های غیرایرانی به فرهنگ موسیقی ایران است؛ چراکه حتی اگر تصور کنیم، این طرح‌ها در کنسرت‌های نوازندگان حرفه‌ای استفاده نشود، باز نهایتاً این سازها در ایران همچنان تقاضایی دارند که منجر به عرضه‌ای با چنین شمارگانی شده است.

دف کودک در بخش گرافیک، یکی از مسائل قابل توجه و بررسی در تاریخ تولید این ساز است؛ چراکه در گذشته‌ای نه‌چندان دور، هنرجویان دف، در هر رده سنی، با دفتهایی با پوست طبیعی و یا پوست‌های مصنوعی بدون طرح می‌نواختند؛ ولی امروزه دفتهایی با طرح‌های کودکانه تولید می‌شود که بدون میراث‌داری از سنت

و نشریات عمومی و حتی با حیرت در میان استادان هنر و مجامع دانشگاهی همچنان رایج است» (رضائی‌نبرد، ۱۳۹۵، ۲۴).

۹. که البته بدون اجازه و احترام به حقوق مؤلفان آن‌ها استفاده شده‌اند و نقض حقوق مؤلف (کپی رایت) در آن‌ها قابل مشاهده است و باید گفت، اصولاً در پرینت تصاویر روی دف، مسئله نقض حقوق مؤلف امری عادی و رایج است.

10. Pattern.

11. Texture.

۱۲. به‌طور کلی، سطح و روبه هر شیء و هر شکلی دارای ظاهر خاصی است که به آن بافت گفته می‌شود (حسینی‌راد، ۱۳۸۴، ۴۸).

۱۳. از این‌روست که عموماً در تمام تصاویر موجود از نوازندگان حرفه‌ای دف در کنسرت‌ها یا «دف پوستی بدون طرح» یا «دف مصنوعی طرح پوست» در دست نوازندگان دیده می‌شود.

۱۴. «دایره نماد حرکت جاودانه، تکرار و تبدیل، روزوشب، زوج‌وفرد، خیروشر، بالاوپایین و... است. بین و یانگ دو عنصر متضاد که هیچ‌گاه از هم جدا نمی‌شوند و یکدیگر را نفی نمی‌کنند، نشان‌دهنده جاودانگی و ارتباط مداوم دو عنصر متفاوت و در عین حال یگانه هستند که در شکل دایره نشان داده می‌شوند» (حسینی‌راد، ۱۳۸۴، ۲۹).

۱۵. «ماندالا، دایره‌های تودرتو و درهم تنیده‌ای است که از دایره‌ای مهین آغاز، و به دایره‌ای کهین به فرجام می‌آید و این دایره‌های تودرتو دست‌کم برای فراهم آمدن حواس (تمرکز حواس) و دست‌بالا برای نشان دادن مرکز روان؛ یعنی «خود» به کار برده می‌شود. این نگاره آن سری و جادویی، در باور ما، ریختار (= فرمول) ساخت اسطوره، حماسه اسطوره‌ای و عرفان است و حتی با نگاهی فراگیر، ریختار ساخت همه هستی است» (اتونی، ۱۳۸۹).

منابع

- اتونی، بهروز. (۱۳۸۹)، «نگاره ماندالا، ریختار ساخت اسطوره، حماسه اسطوره‌ای و عرفان»، نشریه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی، شماره ۲۱. اخوت، امیر. (۱۳۸۲)، «موسیقی ایرانی و هنرهای تزئینی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱۶. پاکباز، رویین. (۱۳۸۳)، دایره المعارف هنر، چاپ چهارم، تهران: فرهنگ معاصر. حسینی، رضا. (۱۳۸۶)، شناخت هنر گرافیک، چاپ دوم، تهران: مارلیک. حسینی‌راد، عبدالمجید. (۱۳۸۴)، مبانی هنرهای تجسمی، چاپ اول، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران. خبرگزاری ایسنا. (۱۳۹۳)، «کلمه‌هایی که روی دف جان گرفتند»، <https://www.isna.ir/news/93020502863>: ۱۴۰۲/۱۰/۲۱. درویشی، محمدرضا. (۱۳۷۶)، آیین و آواز، چاپ اول، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی. رحمانی، تکتیم. (۱۳۹۹)، خطوط تفتنی در ایران، چاپ اول، تهران: عقربه. رضائی‌نبرد، امیر. (۱۳۹۵)، «بررسی سبک و آثار محمود فرشچیان: مبانی نظری و عملی»، نشریه مبانی نظری هنرهای تجسمی، پاییز و زمستان ۱۳۹۵ - شماره ۲.
- Britannica, T. Editors of Encyclopedia. (2020, January 28), "decorative art", <https://www.britannica.com/art/decorative-art>: 1/2/2024.
- Meggs, P. B. (2023, October 19), "graphic design", <https://www.britannica.com/art/graphic-design>: 1/2/2024.

Description and Exploration of the Utilization of Iranian Decorative Arts in Relation to Iranian Musical Instruments: A Case Study of the Daf.

Abstract

This research focuses on exploring the utilization of decorative arts on Iranian musical instruments, specifically the Daf, investigating designs in categories such as calligraphy, painting, photography, and more. The research methodology is fundamentally descriptive. The main objectives include describing and categorizing the existing designs on the Daf and elucidating the roles of certain decorations. Based on the general classification according to the skin type and overall decoration type, it is possible to refer to five groups: "Painted Skin Dafs," "Calligraphed Skin Dafs," "Calligraphed Artificial Skin Dafs," "Painted Artificial Skin Dafs," and "Printed Artificial Skin Dafs." In terms of the details of the applied decorations, the existing patterns are divided into five groups: "Calligraphic Designs," "Painting Designs," "Graphic Designs," "Photographic Designs," and "Common Designs," each of which includes its own specific subcategories. In the realm of calligraphy, the prevalent use of Nastaliq and Cursive Nastaliq lines is observed, often depicting religious, love, and mystical themes. Painting designs prominently feature miniatures and culturally themed motifs, transforming the Daf into a canvas for Iranian art and culture. Unlike painting, graphic designs incorporate non-Iranian concepts, introducing diversity and customization possibilities for implementing designs on the Daf. such as designs related to Iranian and the Far East mysticism. In the category of photographic design, the image of natural skin is the most numerous design. Also, the most common subject in all groups is related to Sama Dance.

Keywords: Music Market, Cultural Consumption, Decorative Arts, Instrument Ornamentation, Patterned Dafs.